

Monika Grzeszczak
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin
monika.grzeszczak@op.pl

JĘZYKOWY OBRAZ DEMOKRACJI W POLSZCZYŹNIE

Słowa kluczowe: demokracja, językowy obraz świata, „cechy bazowe”, profilowanie
Keywords: democracy, linguistic view of the world, “basic features”, profiling

1. Wprowadzenie

Demokracja jest wyrazem szeroko rozpowszechnionym, przynależnym z jednej strony do wspólnego europejskiego dziedzictwa językowo-kulturowego, tzw. (pan)europaizmów (por. WSE-HJP)¹, z drugiej zaś strony przekraczającym te granice², funkcjonującym w międzynarodowym obiegu publicznym jako internacjonalizm. Świadczą o tym takie cechy tej jednostki leksykalnej, jak m.in. przynależność do „międzynarodowego zasobu leksykalnego”, utworzenie/powstanie na bazie słów greckich (za pośrednictwem języka łacińskiego), rozprzestrzenienie w kilku niespokrewnionych językach lub w językach o dalekim stopniu pokrewieństwa (Waszakowa 2005: 25).

- 1 Na ten temat zob. szerzej: Bartmiński 2000. Innojęzyczne odpowiedniki tego słowa to m.in.: ang. *democracy*, niem. *Demokratie*, franc. *démocratie*, hiszp. *democracia* (też kat. *democràcia* i bask. *demokrazia*), wł. *democrazia*, ngrec. *δημοκρατία*, bośn. *demokratija*, duń. *demokrati*, fiń. *demokratia* (i *kansavalta*), norw. *demokrati*, szw. *demokrati*. Wyraz jest też na trwałe zakorzeniony w językach słowiańskich, takich jak m.in.: czes. *demokracie*, słow. *demokracia*, ros. *демократия*, ukr. *демократія*.
- 2 Wyraz zadomowił się też w językach (w dużej mierze) azjatyckich (takich jak indonezyjski: *demokrasi*), turkijskich (turecki: *demokrasi*), południowoamerykańskich (keczua: *dimukratiya*, *dimukrasya*) i afrykańskich (suahili: *demokrasia*). Używany jest też w międzynarodowym języku esperanto (*demokratio*).

Celem artykułu jest pokazanie, jaki obraz DEMOKRACJI został utrwalony w języku polskim³, oraz zarysowanie sposobów konceptualizacji tego pojęcia w polskim dyskursie publicznym⁴. Podstawę metodologiczną stanowią założenia etnolingwistyki kognitywnej w wersji wypracowanej, zdefiniowanej i zoperacjonalizowanej na gruncie analiz „lubelskiej szkoły etnolingwistycznej”⁵. Przedmiotem tej dziedziny badań jest „[...] język we wszystkich jego odmianach, także ogólnej, w jego relacji do kultury, człowieka i społeczeństwa” (Niebrzegowska-Bartmińska 2004: 80). Z etnolingwistycznego punktu widzenia:

[...] słowa są kryształami, które załamują w sobie obraz świata i skupiają jego wybrane aspekty; słowa wiążą się siecią relacji z innymi słowami, z przedmiotami, z człowiekiem, z faktami z historii własnej i historii wspólnoty językowej. Studiowanie zasobu leksykalnego języka oraz znaczeń słów otwiera perspektywę na całą kulturę (Bartmiński 1986: 18).

W pierwszej kolejności ustalony zostanie zespół podstawowych cech definicyjnych w rozumieniu pojęcia DEMOKRACJI – tzw. zespół „cech bazowych” (van Dijk 2003). W drugiej kolejności – na podstawie zebranego materiału tekstowego – postaram się odpowiedzieć na pytanie: Jakie zespoły cech przypisuje się DEMOKRACJI w wyspecjalizowanych dyskursach zróżnicowanych ideologicznie i światopoglądowo? Dyskursy te odwołują się do pewnego wybranego zespołu cech, „dokonują wielokierunkowych modyfikacji semantycznych znaczenia podstawowego” (Bartmiński 2008: 34). W kręgu lubelskich etnolingwistów pojęcie dyskursu, aczkolwiek samo w sobie „nieostre” i wieloznaczne, sytuuje się – w odróżnieniu od tekstu jako „językowego wytworu aktu (aktów) komunikacji” w obrębie praktyki językowej. Nie dotyczy ono przy tym po prostu:

[...] „języka w użyciu”, lecz obejmuje także cały kontekst sytuacyjny, cały złożony układ komunikacyjny służący interakcji i realizowaniu założonych celów. Jest procesualną i kontekstową konceptualizacją „zdarzenia komunikacyjnego”, którego przedmiotową, „wytworową” konceptualizacją jest tekst (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 32).

3 Całościowy językowo-kulturowy obraz demokracji zaprezentowany zostanie w artykule pt. *DEMOKRACJA w polskiej lingwokulturze*, dla którego inspiracją stała się rozprawa: Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2019.

4 Wybór tematu nie jest przypadkowy. DEMOKRACJA jest pojęciem ważnym kulturowo. Ten temat podjęłam m.in. w artykule pt. *DEMOKRACJA i jej miejsce w hierarchii polskich wartości* (artykuł w druku), który powstał w ramach I Międzynarodowego Kongresu Etnolingwistycznego (Lublin, 20–24 VI 2021).

5 Terminem tym albo jego innojęzycznymi odpowiednikami (ang. *the Ethnolinguistic School of Lublin, the Lublin School of Poland*, niem. *die Lubliner (Ethnolinguistische) Schule*) posłużyli się m.in.: Grzegorzczukowa (2004: 76), Tyrpa (2006: 107), Czachur (2011: 80 i nast.), Marczevska (2012: 20 i nast.), Underhill (2012: 229).

W tej części artykułu opieram się na koncepcji profilowania pojęć (zob. tomy PP i PJT). Profilowanie jest w moim rozumieniu

[...] subiektywną (tj. mającą swój podmiot) operacją językowo-pojęciową, polegającą na swoistym kształtowaniu obrazu przedmiotu poprzez ujęcie go w określonych aspektach [...] w ramach pewnego typu wiedzy i zgodnie z wymogami określonego punktu widzenia (Bartmiński, Niebrzegowska 1998: 212).

Dokumentacja, którą wykorzystuję w rekonstrukcji polskiego obrazu DEMOKRACJI, została zaczerpnięta z trzech typów źródeł: słownikowych (S), empirycznych badań ankietowych (A) oraz źródeł tekstowych (T). Korzystałam ze słowników języka polskiego, słowników etymologicznych, synonimów i antonimów, wyrazów bliskoznacznych i in. W dalszej kolejności sięgnęłam do wyników badań ankietowych przeprowadzonych w środowisku lubelskim trzykrotnie (oznaczonych jako ASA⁶ 1990, ASA 2000 i ASA 2010). Źródła tekstowe pochodzą zarówno z bieżącej ekscerpcji tekstów prasowych danego dyskursu publicznego, jak i – w przeważającej mierze – ze zbiorów internetowych polskich dzienników i tygodników o zasięgu ogólnokrajowym (zob. pkt 5). Ze względu na obszerność materiału poddanego analizie nie zaprezentuję tu szczegółowych dociekań semantycznych dotyczących pojęcia DEMOKRACJI, a jedynie ich pewien stosunkowo skromny wycinek.

2. Demokracja w świetle źródeł słownikowych

Leksem *demokracja* zapisany w postaci *democratia* [1564] / *demokracja* pojawił się w polszczyźnie w XVI w. Potwierdza to *Słownik polszczyzny XVI wieku* (SPXVI), w którym *demokracja* definiowana jest w podstawowym, etymologicznym znaczeniu, a mianowicie jako ‘forma rządów opierająca się na władzy ludu’. Słowniki języka polskiego – dawne i współczesne – odnotowują od jednego do czterech znaczeń tego leksemu⁷. Dokonując pewnego uogólnienia, można stwierdzić, że w większości opracowań leksykograficznych powtarza się rozumienie *demokracji* jako:

1) ‘formy rządów, w której władzę sprawuje lud’ (SL, SWil, SIJP, SJPSz, PSWP); 2) ‘formy ustroju państwa, w której władza należy do narodu / większości obywateli (większości społeczeństwa) lub jego przedstawicieli’ (zob. m.in. SJPD, SJPSz, PSWP, ISJP, USJP); 3) ‘państwa o takim ustroju’ (ISJP, USJP, SJP DSSW, ISJPS); 4) ‘stronnictwa partii (niekiedy grupy społecznej) popierającej rządu demokratyczne’ (SJPD, SJPSz, PSWP, SWJP, ISJP, USJP).

6 ASA = „ankieta słownika aksjologicznego”. Ankieta została zainicjowana i ugruntowana w środowisku lubelskich etnolingwistów. Jej wyniki z roku 1990 i 2000 prezentuje tom JWP.

7 Jedno znaczenie rejestruje SPXVI, cztery znaczenia podają SIJP, PSWP, SWJP.

Wielki słownik języka polskiego PAN pod redakcją Piotra Żmigrodzkiego, który przekroczył pod koniec 2021 r. 83 tysiące haseł, odnotowuje cztery znaczenia leksemu *demokracja*, przy czym pierwsze z nich rozбивa na dwa korespondujące ze sobą znaczenia, a mianowicie: 1a) ‘forma rządów polegająca na tym, że władzę sprawują osoby, za którymi w głosowaniu opowiedziała się uprawniona do udziału w nim większość społeczeństwa’, 1b) ‘państwo rządzone przez osoby, za którymi w głosowaniu opowiedziała się uprawniona do udziału w nim większość społeczeństwa’, 2) ‘stronictwo polityczne, które opowiada się za demokracją – formą rządów’, 3) ‘forma funkcjonowania grup społecznych polegająca na tym, że wszyscy ich członkowie są równi i mają wpływ na podejmowane decyzje, zaś osoby niezgadzające się z ustaleniami większości muszą je zaakceptować’ (WSJP PAN). Najwięcej stałych połączeń wyrazowych z leksemem *demokracja* odnosi się w tym słowniku do znaczenia 1a), dla którego podany został hiperonim *ustrój* (ibid.).

Źródła słownikowe poświadczają, że cechą *demokracji* najsilniej utrwaloną, którą można zaliczyć do cech konstytutywnych, mających swoje miejsce w tzw. „sferze jądrowej” znaczenia słowa, jest kojarzenie jej z formą rządów opierającą się na władzy ludu, oznaczającego początkowo niższą klasę narodu, następnie ‘w ogólności ludzi wszelkiego stanu, płci i wieku, zebranych razem, albo w jednym kraju zamieszkałych’ (SSP Kras). Pogląd, że demokracja to system rządów sprawowany przez niższe warstwy społeczne (gmin, pospólstwo, ludzi ubogich), utrwalony został w takich formach synonimicznych, jak *gminowładztwo*, *gminorządztwo* (SW), ponadto też w części definicyjnej pochodnego od *demokracji* wyrazu *demokrata* ‘gminowładzca, osoba z gminu, chudeusz, chudy pacholek’ (SL). Począwszy od II połowy XIX w. (SWil) wiodącym synonimem *demokracji* w znaczeniu formy rządów, a następnie ustroju politycznego, jest *ludowładztwo*, także – peryfrastycznie – *władza ludu*⁸. Na to, że w konceptualizacji DEMOKRACJI cecha *forma rządów opierająca się na władzy ludu* jest cechą podstawową, prymarną, wskazuje też etymologia słowa. Według NSEJP i WSE-HJP *demokracja* to wyraz zapożyczony z greckiego (gr. *demokratia*) za pośrednictwem języka łacińskiego (łac. *democratia*), składający się z dwóch części: *démos* – ‘lud’ i *krátos* – ‘siła, moc, władza; siła polityczna’⁹, oznaczający dosłownie ‘władzę ludu’¹⁰.

Utożsamianie demokracji w wymiarze politycznym z *władzą większości obywateli*, zaś w wymiarze społecznym z *prawami i swobodami obywatelskimi* poświadczają informacje zawarte w części definicyjnej artykułów hasłowych takich jednostek leksykalnych derywowanych od *demokracji*, notowanych w poznańskim

8 Obie formy synonimiczne notują m.in.: PSWP, PSWB, SSP Kurz. Formę *ludowładztwo* rejestrują też: SJPD, ISJP, PSJP, WSWB, SWBW.

9 Także ‘przewaga’ (por. grec. *kratéin* ‘być potężnym, silniejszym, mieć przewagę, pokonywać, pokracmiać, utrzymywać siłą’ i *kratéesthai* ‘ulegać sile’) (SEBań).

10 Leksemu *demokracja* nie odnotowują SEBr, SESł, SEBor, SEMań.

Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny pod redakcją Haliny Zgółkowej (PSWP), jak: a) *demokrata* ‘zwolennik demokracji, osoba o przekonaniach demokratycznych, uznająca wolę większości obywateli za źródło władzy i opowiadająca się za prawami i swobodami obywatelskimi’ (*bezkompromisowy, żarliwy, światły demokrata*); b) *demokracizm* ‘wyznawanie zasad demokratycznych; dążności demokratyczne; popieranie praw i swobód obywatelskich’; c) *demokratyzacja* ‘zmiana form życia w duchu zasad demokratycznych; czynienie czegoś zgodnym z prawami i swobodami obywatelskimi’ (*demokratyzacja kultury, sztuki, nauki*).

Źródła słownikowe unaoczniają, że w semantykę *demokracji* wpisana została triada aksjologiczna: *wolność, równość, sprawiedliwość*. Cechę *wolności* poświadczają m.in. takie wyrażenia synonimiczne analizowanego leksemu, jak: *wolnomysłicielstwo, wolnomysłność, poszanowanie wolności, liberalizm; swoboda, niezależność, niepodległość, niezawisłość, suwerenność, autonomia* (SSiA). Na *równość* jako komponent semantyczny *demokracji* wskazują z kolei takie synonimy pochodnego od *demokracji* wyrazu *demokratyczny*, jak *równy* (dla wszystkich) i *egalitarny* (SSP Kurz; SWB LPT-H). *Równość* rozumie się przy tym jako równe prawa dla wszystkich (*demokratyczny* to w SWB LPT-H tyle, co *równoprawny*) oraz jako równe prawo do uczestnictwa w podejmowaniu decyzji dotyczących wszystkich: „Coś, co jest »demokratyczne«, opiera się na przekonaniu, że wszyscy powinni mieć równe prawa i na równi uczestniczyć w podejmowaniu decyzji dotyczących ogółu” (ISJP). *Demokrację* utożsamia się – rzadziej – ze *sprawiedliwością*, zwłaszcza *sprawiedliwością społeczną* (SSiA).

Nowym ważnym elementem znaczenia *demokracji* po 1989 r. jest bliskość, przyjazny stosunek do obywateli. Ten komponent semantyczny analizowanego leksemu utrwalony został m.in. w znaczeniu derywatu *demokratyczny* ‘oparty na demokracji, realizujący jej zasady, zgodny z duchem demokracji; bliski, sprzyjający obywatelom’ (PSWP)¹¹.

Demokracja zestawiana jest z licznymi pojęciami-wartościami; wchodzi w kolekcje (zob. Bartmiński 1990) m.in. z *wolnością, sprawiedliwością, pluralizmem, tolerancją, praworządnością, rządami prawa*; też z *gospodarką (rynkową)* i *kapitalizmem* (WSJP PAN).

3. Obraz DEMOKRACJI w świetle źródeł ankietowych

Materiał ankietowy wzięty do analizy pojęcia DEMOKRACJI zebrano w zespole opracowującym temat „Słownictwo aksjologiczne we współczesnym języku polskim”

¹¹ Cecha życzliwości w stosunku do ludzi (obywateli) uobecnia się też w jednym ze znaczeń czasownika *demokratyzować* ‘przekształcać w duchu zasad demokratycznych; sprawiać, że coś jest bliskie, sprzyjające obywatelom’ (PSWP).

działającym pod kierunkiem Jerzego Bartmińskiego. Studentom lubelskich uczelni (circa 100 osobom, po połowie z kierunków humanistycznych i ścisłych, po połowie kobiet i mężczyzn) postawiono w odstępie 10 lat (począwszy od roku 1990) to samo pytanie otwarte: „Podaj, co według Ciebie stanowi o istocie prawdziwej DEMOKRACJI?”¹². Tak postawione pytanie dopuszczało wiele odpowiedzi, a użyty w nim modyfikator „prawdziwy” zawierał w sobie zamierzony „sens modalny” oscylujący „w potocznym języku między ‘jest’ a ‘powinien być’” (Bartmiński 2006: 15).

Wśród cech współtworzących „centrum semantyczne” pojęcia DEMOKRACJI znalazły się na przestrzeni kolejnych dekad *wolność* (ASA 1990 – 95 wskazań, ASA 2000 – 91 wskazań, ASA 2010 – 95 wskazań) i *równość* (ASA 1990 – 35 wskazań, ASA 2000 – 33 wskazania, ASA 2010 – 32 wskazania). Za najważniejszą respondenci uznali przy tym *wolność słowa/wypowiedzi* i *wolność myśli/myślenia*, a w kolejności też *wolność wyboru* i *wolność wyznania*. *Równość* rozumieli głównie jako *równość wszystkich (ludzi)*, *równość praw (i obowiązków)*, *równość wobec prawa* oraz jako *równouprawnienie*. Na dalszych pozycjach rangowych uplasowały się takie społeczne atrybuty demokracji, jak: *tolerancja* (ASA 1990 – 7’, ASA 2000 – 6’, ASA 2010 – 4’), *szacunek dla jednostki* (ASA 1990 – 4’, ASA 2000 – 4’) oraz przekonanie, że *większość decyduje o sprawach ogółu* (ASA 2000 – 7’, ASA 2010 – 6’). Wysokie pozycje rangowe zajęły atrybuty polityczne DEMOKRACJI, takie, jak: *wolne wybory* (ASA 1990 – 18’, ASA 2000 – 14’, ASA 2010 – 17’), *rządy ludu / władza ludu* (ASA 1990 – 14’, ASA 2000 – 7’, ASA 2010 – 5’), *współdział obywateli w rządzeniu państwem* (ASA 1990 – 12’, ASA 2000 – 14’, ASA 2010 – 9’). W aspekcie politycznym rzadziej poświadczane zostały takie cechy, jak: *praworządność* (ASA 1990 – 4’, ASA 2000 – 12’, ASA 2010 – 6’), *władza wybierana w wolnych wyborach* (ASA 1990 – 4’, ASA 2000 – 7’), *rola każdego obywatela w państwie / uświadczenie i zaangażowanie obywateli* (ASA 2000 – 4’, ASA 2010 – 8’). Za istotny atrybut DEMOKRACJI w aspekcie etycznym respondenci uznali *sprawiedliwość* (ASA 1990 – 8’, ASA 2000 – 7’), w aspekcie bytowym/ekonomicznym wskazali zaś na *wolną konkurencję / wolny rynek* (ASA 2000 – 4’) (por. Majer-Baranowska 2006: 72-75).

Konkludując, należy stwierdzić, że ankieta potwierdza zakorzenienie w konceptualizacji pojęcia DEMOKRACJI zarówno politycznych, jak i społecznych cech semantycznych, a ponadto – co jest jej niewątpliwym atutem – pozwala ustalić rangi tych cech oraz wskazać cechy nowe, nienotowane wcześniej przez słownikarzy.

12 W ankiecie z roku 1990 (ASA 1990) respondenci podali 304 cechy „prawdziwej” DEMOKRACJI, które dało się sprowadzić do 65 metawyrażeń / cech deskryptorowych. W roku 2000 (ASA 2000) podane zostały 282 określenia sprowadzone do 64 metawyrażeń (Majer-Baranowska 2006: 72-73). W roku 2010 młodzi Polacy podali 269 cech analizowanego pojęcia sprowadzonych do 55 metawyrażeń. Wyniki z 2010 r. ukażą się drukiem w osobnym tomie. Wyniki z 2020 r. są jeszcze w opracowaniu.

4. DEMOKRACJA W tekstach

Na rozumieniu demokracji podawanym w słownikach, potwierdzonym i uszczegółowionym w źródłach ankietowych, bazuje obraz tego pojęcia w tekstach zamieszczonych na łamach prasy codziennej o zasięgu ogólnokrajowym (ale nie tylko), przeznaczonej do szerokiego obiegu komunikacyjnego. Z uwagi na wielkie bogactwo tekstów, które mogłyby stać się podstawą rekonstrukcji rozumienia pojęcia DEMOKRACJI (jak i wielu innych pojęć), ich zróżnicowanie gatunkowe, stylowe i ideowe swoją uwagę koncentruję w pierwszej kolejności na tekstach publicystycznych, „niekliszowanych”, tworzonych „doraźnie”, nastawionych „na komunikowanie czegoś nowego”, choć opartych „na jakiejś wiedzy presuponowanej, stereotypowej” (por. Bartmiński, Źuk 2009: 52). Teksty te, bazując „na języku potocznym, obiegowym”, „odwołują się do kompetencji językowej przeciętnego Polaka. Przywołują wspólny świat wartości i wspólną wiedzę o świecie” (ibid.: 53). Omówienie sposobu funkcjonowania pojęcia DEMOKRACJI w tekstach połączę z próbą uchwycenia i wyspecyfikowania jego kontekstowej wariantywności. Posłużę się przy tym pojęciem profilowania, nawiązując do profilowania RÓWNOŚCI (Bartmiński, Źuk 2007, 2009), NARODU (Bednarczuk 2009), EUROPY (Bartmiński, Chlebda 2013), HONORU (Grzeszczak 2014) i in.

5. Zarys treści pojęcia bazowego DEMOKRACJI oraz profilowania

Trojakiego typu źródła prowadzą do ustalenia zespołu „cech bazowych” przypisywanych pojęciu DEMOKRACJI przez użytkowników języka polskiego, należących do „wspólnej bazy kulturowej” („cultural common ground”) w rozumieniu Teuna van Dijka (2003). Dokonując pewnego uogólnienia, można stwierdzić, że podstawowymi, „bazowymi” elementami w rozumieniu analizowanego pojęcia są: [1] pojmowanie DEMOKRACJI – w aspekcie politycznym – jako formy rządów / formy ustroju politycznego, [2] w której podmiotem władzy (suwerenem) jest lud (naród) / **większość społeczeństwa** / wszyscy obywatele, [3] z których każdy ma prawo **współdziałania** w rządzeniu państwem (m.in. poprzez udział w wolnych wyborach). W wymiarze społecznym o istocie demokracji stanowi [4] szeroko rozumiana **wolność**, [5] **równość**, a w kolejności też [6] szacunek dla jednostki, [7] **tolerancja** i [8] **pluralizm**. W aspekcie etycznym – w stosunku do dwóch poprzednich rządziej eksponowanym – o istocie demokracji stanowi [9] **sprawiedliwość**. W aspekcie ekonomicznym/bytowym demokracja zespalana jest z [10] wolną konkurencją, wolnym rynkiem i gospodarką (rynkową).

Osadzone we „wspólnym” znaczeniu pojęcie DEMOKRACJI poddawane jest w różnych typach dyskursu publicznego swoistym modyfikacjom (profilowaniu). Jest zmiennie uszczegóławiane, uzyskuje też nowe charakterystyki jakościowe, co

pozostaje w związku z przyjętym przez podmiot punktem widzenia, postrzeganiem świata oraz reprezentowaną wizją ideologiczną i aksjologiczną.

Profilowanie pojęcia DEMOKRACJI zostanie zarysowane w oparciu o materiał tekstowy zaczerpnięty z gazet i czasopism o charakterze¹³: 1) centrowo-prawicowym („Rzeczpospolita”), 2) liberalno-demokratycznym („Gazeta Wyborcza”, „Polityka”), 3) lewicowym („Przegląd”), 4) feministycznym („Wysokie Obcasy”, „Zadra”) i 5) katolickim z zachowaniem zróżnicowania na trzy współwystępujące tu subdyskursy, a mianowicie dyskurs kościelno-katolicki („L'Osservatore Romano” (wyd. polskie)), liberalno-katolicki („Tygodnik Powszechny”) i narodowo-prawicowy/„radiomaryjny” („Nasz Dziennik”, „Niedziela”). Swoją uwagę skupię na bazowych atrybutach demokracji poddawanych w różnych typach dyskursu publicznego różnorakim modyfikacjom, takich jak: *władza większości / rządy większości, wolność, równość, tolerancja i pluralizm*¹⁴.

W dyskursie mediów o profilu centrowo-prawicowym demokrację utożsamia się z *władzą/rządami* (parlamentarnej) *większości* podlegającą ograniczeniom i kontroli ze strony państwa prawa. Przyznanie władzy aktualnej większości prowadzi do odrzucenia roszczeń różnych grup mniejszościowych. Demokrację łączy się w tym dyskursie z różnymi wymiarami wolności. Zespala się ją też z równością rozumianą jako *równość obywateli wobec prawa, równe prawa dla wszystkich*. Za podstawę demokracji uznaje się istnienie „stałych” i „niezmiennych” wartości (zwłaszcza w sferze obyczajowej), co wyklucza pluralizm aksjologiczny i światopoglądowy. Zakłada się pluralizm polityczny i ideologiczny przejawiający się w rywalizacji partii politycznych i alternatywnych idei (prawicowej vs. lewicowej, konserwatywnej vs. liberalnej), ścieraniu się różnych racji (politycznych i ideologicznych).

W dyskursie liberalno-demokratycznym demokracja zakłada *rządy* (parlamentarnej) *większości* z poszanowaniem praw różnych mniejszości. Zakłada *wolność* wpisaną w reguły państwa prawa, na trwale zespoloną z *odpowiedzialnością*. Podkreśla się, że wolność i autonomia przysługują każdej jednostce „w pełni”. Równość oznacza *równe prawa i szanse*, które w praktyce każdy wykorzystać musi „na własny rachunek” (stwierdza się, że w walce o sukces „wygrywają lepsi”). Z pojęciem DEMOKRACJI wiąże się szeroko rozumiany *pluralizm* (aksjologiczny, światopoglądowy, kulturowy, polityczny), oznaczający wielość równoprawnych systemów moralnych i systemów wartości (w tym wartości liberalnych), wierzeń i religii, przekonań, poglądów, postaw, stylów i filozofii życia, prawd, opinii i interesów różnych grup społecznych i politycznych, jak również różnorodność wizji politycznych. Towarzyszy mu *tolerancja*, pojmowana jako szacunek dla odmienności i inności, uznanie, poszanowanie i ochrona różnych mniejszości, ich praw i interesów.

13 Podział dyskursów przyjmuję za: Bartmiński 2008: 35-36.

14 Szerszy obraz pojęcia DEMOKRACJI w polskich dyskursach publicznych, charakterystykę materiału prasowego oraz sposób przeprowadzenia analizy prezentuję w pracy: Grzeszczak 2015.

Z perspektywy lewicowej ujmuje się demokrację jako *rządy większości*, ale tylko takiej, która gwarantuje i szanuje prawa i wolności różnych mniejszości. Wskazuje się na *wolność osobistą (wolność jednostki)*, *wolność światopoglądową*, *wolność sumienia, wyznania i religii*, *wolność przekonań* (głównie w sferze religijnej). Równość ujmuje się szeroko, jako „równość w różnościach” w kwestiach takich, jak płeć, rasa, orientacja seksualna, wyznanie czy światopogląd. Akcentuje się *równość praw, szans i możliwości* (dla wszystkich), *równouprawnienie* kobiet i mężczyzn „wobec prawa i rzeczywistości społecznej” (równa płaca, równy dostęp do stanowisk i awansu zawodowego, równa reprezentacja w parlamencie; też przyznanie kobietom prawa do świadomego macierzyństwa). Demokrację łączy się z pluralizmem światopoglądowym (wieloświatopoglądowością) i aksjologicznym (wielością systemów wartości) oraz tolerancją (religijną, światopoglądową), oznaczającą w istocie ochronę przed dyskryminacją różnych grup mniejszościowych (zwłaszcza grup seksualnych), poszanowanie praw tych mniejszości.

W dyskursie feministycznym demokrację zestawia się z takimi wartościami, jak: *wolność, równość, władza, normalność*. Wolność rozumie się jako należne kobietom prawo decydowania o sobie. Akcentuje się *wolność wyboru* odpowiedniego dla kobiet modelu życia, ich *wolność seksualną* i prawa reprodukcyjne. Wolność debaty publicznej (zwłaszcza w sferze światopoglądowej) zakładać ma pluralizm stanowisk. Równość ujmuje się jako *równouprawnienie* kobiet i mężczyzn (równa reprezentacja w procesach decyzyjnych, równe prawa i obowiązki, równy udział we władzy i równy dostęp do jej struktur). Postuluje się szacunek dla praw mniejszości seksualnych.

W dyskursie kościelno-katolickim zespała się fundamentalne dla demokracji pojęcie wolności z *prawdą* i moralnością. Akcentuje się wartości ogólnoludzkie i moralne, takie jak: poszanowanie (transcendentnej) godności każdej osoby, respektowanie jej „niezwykłych” praw, zwłaszcza prawa do życia oraz prawa do wolności religijnej. Za istotne uważa się oparcie prawodawstwa w demokracji „na prawie Bożych przykazań”, jego zgodność z prawem moralnym, co nakłada ograniczenia na demokratyczną zasadę stanowienia prawa drogą głosowania. Pluralizm łączy się z respektowaniem praw katolików do wyrażania swojej religijności. Postuluje się uznanie zasady *dobra wspólnego* za kryterium życia społeczno-politycznego.

W dyskursie liberalno-katolickim demokracja zakłada *rządy większości*, która uznaje i chroni prawa różnych mniejszości. Demokracja współwystępuje w jednym szeregu m.in. z takimi wartościami, jak: *wolność, godność, prawa osoby ludzkiej, dobro wspólne*. Zespalana jest z szeroko rozumianym pluralizmem (wyznaniowym, aksjologicznym, światopoglądowym, pluralizmem sądów i opinii o Kościele), neutralnością wyznaniową i światopoglądową państwa, dialogiem, dyskusją oraz kompromisem również w kwestiach światopoglądowych. Wyrazistym atrybutem demokracji jest w tym dyskursie „uczciwy” i „przyjazny” rozdział Kościoła i państwa, wyraźne rozgraniczenie sfer „sacrum i profanum”, respektowanie wzajemnej autonomii i wzajemnej nieingerencji.

W dyskursie narodowo-prawicowym podkreśla się, że demokracja to rządy „narodu (Narodu)” / „narodów Europy”, a nie demokratycznie wybranej większości. Demokrację zespała się z *wolnością* skorelowaną z *prawdą*, rozumianą jako „zdolność wyboru dobra i odrzucenia zła”. Akcentuje się pełną narodową swobodę, prawo narodu („narodów Europy”) do pełnej swobody i „samoorganizacji”. Równość odnosi się zakresowo do równości wobec prawa dzieci nienarodzonych. Wymóg respektowania etyki chrześcijańskiej przy ustalaniu praw prowadzi w tym dyskursie do zakwestionowania pluralizmu światopoglądowego i aksjologicznego oraz postawy tolerancyjnej. Akcentuje się pluralizm medialny oznaczający uwzględnianie w przestrzeni publicznej różnych mediów, w tym mediów katolickich.

6. Podsumowanie

Reasumując, należy stwierdzić, że każdy typ wykorzystanych źródeł (słownik – ankieta – tekst) wnosi do ogólnego obrazu DEMOKRACJI cechy stałe, wspólne, ale po części też cechy różne. Cechy wydobyte ze źródeł słownikowych są najsilniej stabilizowane; tworzą one „jądro” pojęcia. Źródła ankietowe i tekstowe pozwalają powiększyć zespół tych cech. Cechy te ujawniają jednak „różny stopień stabilizacji [...] co wymaga każdorazowo testowania” (Bartmiński, Żuk 2009: 49).

We wszystkich typach źródeł (S–A–T) znamienne jest ujmowanie DEMOKRACJI w dwóch podstawowych aspektach: politycznym i społecznym. W słownikach wyraźnie eksponowane są atrybuty polityczne, a po nich społeczne. W źródłach ankietowych kolejność ta zostaje odwrócona: aspekt polityczny zdecydowanie ustępuje społecznemu. Podawane przez respondentów cechy „prawdziwej” DEMOKRACJI pozwalają tu też na wydzielenie aspektu etycznego i bytowego/ekonomicznego.

Do bazowych cech pojęcia DEMOKRACJI odnosi się – w mniejszym lub większym stopniu – każdy z typów polskiego dyskursu publicznego. Prezentują przy tym one punkty widzenia zgodne z przyjętym światopoglądem oraz wyznawanym (cenionym przez siebie) systemem wartości. Dokonując pewnego uogólnienia, można stwierdzić, że dyskursy lewicowy, feministyczny i liberalno-katolicki korespondują z dyskursem liberalno-demokratycznym w takich kwestiach, jak pluralizm światopoglądowy i aksjologiczny, ochrona praw (różnych) mniejszości do głoszenia własnych poglądów i wyznawania własnego światopoglądu. Z kolei media o profilu centrowo-prawicowym, kościelno-katolickim i narodowo-prawicowym przyjmują istnienie „trwałych wartości” w demokracji, co z kolei wyklucza pluralizm aksjologiczny i światopoglądowy. W ramach dyskursu katolickiego współistnieją trzy subdyskursy. Łączy je odwołanie do wartości, takich jak m.in. *godność i prawa osoby ludzkiej, dobro wspólne*. W dyskursie liberalno-katolickim demokracja zakłada ponadto szeroko rozumiany pluralizm, neutralność wyznaniową i światopoglądową państwa, dialog, dyskusję i kompromis również w kwestiach światopoglądowych. Dyskursy kościelno-katolicki i tzw. „radiomaryjny” wyraźnie dystansują się od tych postulatów.

Literatura

- BARTMIŃSKI J., 1986, *Czym zajmuje się etnolingwistyka*, „Akcent” 26, nr 4, s. 16-22.
- BARTMIŃSKI J., 1990, *Kolekcja w strukturze tematycznej tekstu ustnego*, [w:] T. Dobrzyńska (red.), *Tekst w kontekście*, Wrocław, s. 155-174.
- BARTMIŃSKI J., 2000, *Pasywne i aktywne paneuropeizmy we współczesnym języku polskim*, [w:] J. Mazur (red.), *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*, Lublin, s. 109-116.
- BARTMIŃSKI J., 2006, *Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, [w:] idem (red.), *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin, s. 8-35.
- BARTMIŃSKI J., 2008, *Wartości i ich profile medialne*, [w:] I. Kamińska-Szmaj, T. Piekot, M. Poprawa (red.), *Oblicza komunikacji. Ideologie w słowach i obrazach*, Wrocław, s. 23-41.
- BARTMIŃSKI J., CHLEBDA W., 2013, *Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie polskiego stereotypu EUROPY*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 25, s. 69-95.
- BARTMIŃSKI J., NIEBRZEGOWSKA S., 1998, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *Profilowanie w języku i w tekście*, Lublin, s. 211-224.
- BARTMIŃSKI J., NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA S., 2009, *Tekstologia*, Warszawa.
- BARTMIŃSKI J., NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA S., 2019, *WOLNOŚĆ w polskiej lingwokulturze*, [w:] M. Abramowicz, J. Bartmiński (red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 4: WOLNOŚĆ, Lublin – Warszawa, s. 181-244.
- BARTMIŃSKI J., ŽUK G., 2007, *Polnisch równość ‘Gleichheit’ im semantischen Netz. Kognitive Definition der równość ‘Gleichheit’ im Polnischen*, [w:] B. Bock, R. Lühr (red.), *Normen- und Wertbegriffe in der Verständigung zwischen Ost- und Westeuropa. Akten der internationalen Arbeitstagung 27./28. Februar 2006 in Jena, Frankfurt am Main*, s. 33-68.
- BARTMIŃSKI J., ŽUK G., 2009, *Pojęcie równości i jego profilowanie we współczesnym języku polskim*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 21, s. 47-67.
- BEDNARCZUK M., 2009, *Rozumienie NARODU i jego profilowanie we współczesnym języku polskim*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 21, s. 85-101.
- CZACHUR W., 2011, *Dyskursywny obraz świata. Kilka refleksji*, „tekst i dyskurs – text und diskurs” 4, s. 79-97, [on-line:] <http://tekst-dyskurs.eu/resources/html/article/details?id=223460> (dostęp: 10 I 2022).
- DIJK T.A. VAN, 2003, *Dyskurs polityczny i ideologia*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 15, s. 7-28.
- GRZEGORCZYKOWA R., 2004, *Idee kognitywizmu jako podstawa badań porównawczych w zakresie semantyki*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 16, s. 75-84.
- GRZESZCZAK M., 2014, *Polski HONOR w świetle danych ankietowych i tekstowych*, [w:] J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 2. Wokół europejskiej aksjosfery*, Lublin, s. 237-260, <https://doi.org/10.17951/et.2013.25.23>.
- GRZESZCZAK M., 2015, *Pojęcie DEMOKRACJI i jego profilowanie w polskim i niemieckim dyskursie publicznym (1989–2009)*, Lublin.
- JWP: J. Bartmiński (red.), *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin 2006.

- MAJER-BARANOWSKA U., 2006, *DEMOKRACJA*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin, s. 72-77.
- MARCZEWSKA M., 2012, *Ja cię zamawiam, ja cię wypędzam... Choroba. Studium językowo-kulturowe*, Kielce, [on-line:] https://www.academia.edu/5351775/Ja_ci%C4%99_zamawiam_ja_ci%C4%99_wyp%C4%99dzam_Choroba_Studium_j%C4%99_zykowo_kulturowe (dostęp: 10 I 2022).
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA S., 2004, *Badania etnolingwistyczne w Lublinie*, [w:] Z. Krążyńska, Z. Zagórski (red.), *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. 13, Poznań, s. 79-89.
- PJT: J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *Profilowanie w języku i w tekście*, Lublin 1998.
- PP: J. Bartmiński (zest.), *Profilowanie pojęć. Wybór prac*, Lublin 1993.
- TYRPA A., 2006, *Etnolingwistyka ludowa, narodowa, porównawcza – koncepcje neofilologów i polonistów*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 18, s. 105-116.
- UNDERHILL J.W., 2012, *Ethnolinguistics and Cultural Concepts. Truth, Love, Hate and War*, Cambridge.
- WASZAKOWA K., 2005, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, praca zbiorowa, red. P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, Kraków 2018.

Słowniki

- ISJP: M. Bańko (red.), *Inny słownik języka polskiego PWN*, t. 1-2, Warszawa 2000.
- ISJPS: E. Sobol (red.), *Ilustrowany słownik języka polskiego*, Warszawa 1999.
- NSEJP: K. Długosz-Kurczabowa, *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.
- PSJP: H. Zgółkowa, *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*, Poznań 2008.
- PSWB: W. Cienkowski, *Praktyczny słownik wyrazów bliskoznaczných*, Warszawa 1993.
- PSWP: H. Zgółkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1-50, Poznań 1994-2005.
- SEBAŃ: A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1-2, Warszawa 2000.
- SEBOR: W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- SEBR: A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. 6, Warszawa [1927] 1993.
- SEMAŃ: W. Mańczak, *Polski słownik etymologiczny*, Kraków 2017.
- SEŚ: F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1-5, Kraków 1952-1982.
- SIJP: M. Arct, *Słownik ilustrowany języka polskiego*, t. 1-2, wyd. 3, Warszawa [1916] 1929.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1-11, Warszawa 1958-1969.
- SJP DSSW: L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniakowska (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, wyd. 3, Warszawa 2006.
- SJPSz: M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1-3, Warszawa 1978-1981 [liczne przedruki, *Suplement* 1992].
- SL: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1-6, Warszawa 1807-1814 [wyd. 2: Lwów 1854-1860].

- SPXVI: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I–IV, red. komitet redakcyjny, t. V–XVII, red. M.R. Mayenowa, t. XVIII–XXXIV, red. F. Peplowski, t. XXXV–XXXVI, red. K. Mrowcewicz, P. Potoniec, t. XXXVII, red. P. Potoniec, t. XXXVIII, red. K. Mrowcewicz, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966–2020.
- SSI A: M. Pawlus, B. Gajewska, *Słownik synonimów i antonimów*, wyd. 2, Bielsko-Biała 1999.
- SSP KRAS: A.S. Krasiniński, *Słownik synonimów polskich*, t. 1–2, Kraków 1885.
- SSP KURZ: Z. Kurzowa (red.), *Słownik synonimów polskich*, wyd. 2, Warszawa 2001.
- SW: J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa 1900–1927, wyd. fotooffsetowe: 1952–1953.
- SWB LPT-H: D. Ludwiczak, A. Piskadłowa, E. Tarka-Huczek (red.), *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, wyd. poszerz. i zaktual., Warszawa 1998.
- SWBW: L. Wiśniakowska (oprac.), *Słownik wyrazów bliskoznacznych PWN*, Warszawa 2006.
- SWIL: A. Zdanowicz, M. Bohusz Szyszko, J. Filipowicz, W. Tomaszewicz, F. Czepieliński, W. Korotyński, z udziałem B. Trentowskiego, *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno 1861.
- SWJP: B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 1–5, Kraków 2000–2003 [wyd. 1: Warszawa 1996].
- USJP: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, t. 1–4, Warszawa 2003.
- WSE-HJP: K. Długosz-Kurczabowa, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa 2021.
- WSJP PAN: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, [on-line:] www.wsjp.pl.
- WSWB: M. Bańko (red.), *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych PWN*, Warszawa 2005.

The Linguistic Image of DEMOCRACY in Polish Language

Abstract

The article attempts to reconstruct the linguistic image of DEMOCRACY in Polish language in accordance with the methodological assumptions of the “Lublin school of cognitive ethnolinguistics”. The material for analysis has been excerpted from three types of sources: dictionaries, surveys and texts. First, a set of fundamental defining features (“basic features”) of the concept of DEMOCRACY has been established, which focused on four aspects: political, social, ethical and economic. Second, using the operation of profiling, the author of the article outlined which sets of features are ascribed to DEMOCRACY in various types of Polish public discourse. Particular attention has been given to the following (basic) features of the analysed concept: *power/majority rule, freedom, equality, tolerance* and *pluralism*.